

Erkki Tuomioja

Soome ja Eesti – sillaehitajad Põhja- ja Baltimaade vahel

Soome Vabariigi 90. aastapäevale pühendatud alulaloeng Tartu Ülikooli aulas 5.12.2007

Austatud kuulajad!

Mul on väga suur au kõnelda Soome iseseisvuspäeva peol just Tartus, minu vanaema koolilinnas.

Soome ja Eesti on iseseisvate riikidena peaaegu ühevanused. Kuigi meie lähedast sugulust omal ajal Soome silla nime all ehk liigagi palju romantiseeriti, on meil väikeste naabermaadena palju ühist. Usun, et tulevikus veel rohkem kui minevikus. Väikeste riikide jaoks on kõige tähtsamad rahulik igapäevaelu, rahvuse püsimise tagamine ja kodanike heaolu edendamine. Nende asjade eest on mõlemad maad erinevatel viisidel ja vahelduva eduga hoolt kandnud.

Läks kaua aega, enne kui Soome leidis rahvusliku suuna, mis kõige paremini arvestab Soome oludega. Kodusõja lõpptulemus tagas selle, et Soomest ei saanud nõukogude vabariiki. Esimese maailmasõja tulemus kindlustas omakorda selle, et Soomest ei saanud ka vasallriiki Saksamaale, kelle kaitse alla kodusõja võitjad olid püüelnud. Meie iseseisvuse alguses õhutas Suur-Soome idee innukaimaid soomalasi idapiiri taha hõimusõdadesse minema. Seal tuli varsti siiski tagasi tõmbuda ja leppida siin Tartus sõlmitud Soome ja Nõukogude Venemaa vahelise rahu piiridega. Soomes ei olnud paljud selle rahulepinguga rahul, kuid riigitark Paasikivi pidas seda Soome jaoks isegi liiga soodsaks.

1920. aastate alguses otsis Soome kaitset piiririigipoliitikast ja liitumisest Baltimaade ja Poolaga, kuid sellest mõttest loobuti peagi. Rahvavõimu juurdumine tõi ka välispoliitikasse stabiilsust. Kui Lapua liikumise parempoolne radikalism 30. aastate alguses tõkestati, võis Soome astuda Skandinaaviamaadega lähedasematesse suhetesse kõiki ühendavale Rahvaste Liidule antud toetuse ja sõltumatuse tähe all.

Ükski väikeriik Euroopas – välja arvatud geograafiliselt kaitstud Rootsi ja _veits – ei pääsenud teises maailmasõjas imperialistlike maade püüdluste eest oma tahtmise järgi piire nihutada. Baltimaadest erinevalt säilitas Soome iseseisvuse, kuigi maksis selle eest kallist hinda. Eesti kaotas iseseisva poliitika võimaluse viieks aastakümneks. Soomes see võimalus säilis, kuigi külma sõda seadis sellele üsna kitsad raamid.

Meie iseseisvuse esimeste aastakümnete ja viimase sõja aegsed sündmused, valikud ja nende tõlgendamine sünnitavad ikka veel diskussiooni ja mõnikord natuke keeruliseks peetavaid teemasid nii Eestis kui Soomes. Küpsed rahvused taluvad siiski oma mineviku igati avatud ja mõnikord ka kriitilist analüüsi ning saavad ajaloo tundmisest ja mõistmisest kindlust tulevikuga toimetulekuks.

Paljudes kultuurmaades on ajalookirjutusel olnud väga tähtis roll rahvusliku identiteedi loomisel ja säilitamisel. Soome pole siin erand. Kui 19. sajandi lõpus ähvardas Soomet panslavistide soov maad venestada ja selle autonoomia lõpetada, olid ajaloolased rahvusliku kaitse esirinnas. Nende ülesanne oli näidata, kuidas keiser Aleksander Esimene 1809. aastal Porvoos "tõstis Soome rahvaste sekka" ja lubas austada Soome autonoomiat ja põhiseaduslikke õigusi.

Arusaam Soomest kui valmis riigist kanoniseeriti juba varakult vankumatu tõena, nii et isegi Snellmanni nahutati selle eest, et ta aastal 1861 oli ettevaatamatult kirjutanud, et Soome ei olnud 1809. aastal veel riik, vaid kujunes selleks alles hiljem. Seda viga Snellmann teist korda ei teinud. Hiljem projitseeriti Soome kui riik veel vanemasse ajalukku ja Soomes võeti kasutusele selline täiesti mitteaajalooline mõiste nagu "Rootsi-Soome" suurriik. Samade kriteeriumide põhjal oleks seda riiki mitme aastakümne jooksul võidud kutsuda ka Rootsi-Soome-Eestiks. Alles meie ajal on olnud võimalik möönda, et ka venelastel oli argumente, mille põhjal kahtluse alla seada mõningad soomlaste poolt kasutatud ajaloolised ja õiguslikud väited Soome autonoomia kohta.

Sõdadevahelisel ajal vajati ajaloolasi taas kui rahvusluspoliitika vaimseid isasid ja paljud neist andsid oma teadlasemaine Suur-Soome ideede eest. Pärast sõda levitasid nad teesi Soome erisõjast ja Soomest kui triivivast puust maailmasündmuste keerises. Uus uurijapõlvkond on siiski juba ammu selle triiviva puu teooria uputanud, kuid Soome tegevus ja valikud teises maailmasõjas on ikka veel õrn ja valus teema. Sellest räägivad ka Soome reaktsioonid hiljuti Rootsi sõjaeagse välisministri Christian Güntheri eluloos esitatud pildile Soomest kui Natsi-Saksa liitlasest de facto.

Külma sõja aastatel tehti Leninist Soome iseseisvuse ristiisa. Selline tõlgendus polnud tingimata ainult selgrootu finlandiseerumine, vaid president Kekkose poolt kasutatuna profülaktiline käik Kremlis korduda võivate Soome iseseisvust kahtluse alla seadvate püüdluste vastu. Külma sõja lõppedes on saanud hoogu uus, revisionistlikum ajalookirjutus, mis on võtnud Kekkose rolli ja finlandiseerumisilmingud kriitilise vaatluse alla. See on tervitatav avanemine, kuigi ühekülgse kriitikaga pole samuti põhjust nõus olla. Selle esitajatel tasub meeles pidada, mis tähendus oli eestlastel president Kekkose esimesel sõjajärgsel visiidil Eestisse ja tema Tartu ülikoolis peetud eestikeelsel kõnel, kus muuhulgas rõhutati, et eesti intelligents vastutab eestluse säilimise eest oma kodumaal".

Ajalookirjutus ja selles esitatud tõlgendused ei ole alati lihtsad ja üheselt mõistetavad ka Eestis, nagu näiteks soomlastest Eesti ajaloo uurijad on tunda saanud. Suhtumine ajaloosse ja selle tõlgendustesse oleks lihtsam, kui neid ei kasutataks poliitika teenistuses. Ajaloo väärkasutus ja eelarvamuste, lihtsustuste ja moonutuste levitamine õnnestub seda paremini, mida vähem ajalugu tuntakse ja sellega tegeletakse. Seetõttu julgustan mõlema maa ajaloolasi ja ajaloo huvilisi jätkama omavahelist koostööd ja dialoogi.

Ajaloolased ja poliitikud ei ole olnud ainukesed, kes on oluliselt muutnud meie arusaama ajaloost. Saksamaal olid hoopis kirjanikud kesksel kohal paarikümne aasta taguses niinimetatud *historikerstreitis* ehk ajaloolaste vaidlustes selle üle, kuidas natsiaega ja eriti juutide massimõrva tuleks käsitleda ning kuidas seda ajaloolisse konteksti asetada. Saksamaa on julgustav näide selle kohta, kuidas rahvad peavad olema võimelised avalikult ja ausalt käsitlema oma ajaloo raskeid ja mitte just meeldivaid aegu. Selle jaoks on loodud koguni oma mõiste, *vergangenheitsbewältigung*. Soome keeles väljendatakse seda tabavalt mõistega *menneisyydenhallinta*. Eesti keeles on räägitud minevikuga toimetulekust, mineviku läbitöötamisest ja minevikust jagusaamisest.

Paljudes teistes maades on oma maa häbiväärsete aegade selgeks rääkimist lausa välditud. Esimestena tulevad meelde Venemaa ja Serbia. Aga ega ka Lääne demokraatiad, Ühendriigid ja endised koloniaalriigid Suurbritannia või Prantsusmaa, ole suutnud kõike, näiteks koloniaalsõdadega seotud perioode ja genotsiidile lähedasi tegusid, avalikult käsitleda. Revisionistlikud ja kriitilised ajaloolased ei kohta nendes maades siiski enam selliseid takistusi või isegi ohte, millega ajaloolased Venemaal praegugi kokku puutuda võivad. Venemaa ongi kõige kurvem ja potentsiaalselt ka murettekitavaim näide ajaloo eitamisest. Tõdetagu siiski, et kuigi siin nimetatud maad on suured, ei ole ka väiksematel riikidel põhjust

tunda erilist moraalset üleolekut selle üle nagu oleks nemad oma minevikku teistest õiglasemalt käsitlenud.

Mineviku läbitöötamine ei tohiks siiski olla ametnike ega poliitikute pärusmaa. Poliitika ülesanne on luua ajaloo uurimisele ja sellega seotud diskussioonile vabad võimalused, tagades muuhulgas ligipääsu arhiivimaterjalidele ja uurimise rahastamise. Ajalooliste tõdede ja ebatõdede kohta seaduste sätestamine ei kuulu aga poliitikute ülesannete hulka. Kuigi holokausti eitamine tähendab peaaegu eranditult antisemitismi väljendamist ja on tavaliselt seotud rassistliku ja fa_istliku ideoloogia ja tegevusega, ei anna see siiski põhjust kehtestada selle ajaloolise sündmuse eitamist kriminaliseerivat seadusandlust. Muud seadused on piisavad, et sekkuda rassismi õhutamisse ja muusse inimväärlikust solvavasse tegevusse. Kuigi Türgi soovimatust möönda avalikult Osmanite impeeriumi ajal armeenlaste vastu suunatud genotsiidi aastal 1915 on põhjust kritiseerida, ei ole sugugi abi sellest, et mujal kiidetakse Prantsuse Rahvuskogu eeskujul heaks selle eitamist kriminaliseerivat seadusandlust.

* * *

Ei ole liialdus, kui väidame, et praegu on Soome ja Eesti teineteisele lähemal kui kunagi varem ajaloo jooksul. Mõlemad on leidnud koha samas võrdlusrühmas, Euroopa Liidu täieõiguslike liikmetena, mis on võimaldanud ka teise olulise rühmitumise. See on Läänemere ümber koondunud koostöö, milles on erinevaid piirkondi, organisatsioone ja programme. Nendest olulisimad on Läänemere maade Nõukogu ja Euroopa Liidu Põhjamõõde ning partnerlus Islandi, Norra ja Venemaaga.

Siinkohal tahan eriti rõhutada seda, kui loomulikult Põhja- ja Baltimaad on teineteise leidnud. Me ei ole moodustanud mingit erilist institutsionaalset koostööorganit ja sellist pole vajagi. Koostöö on sündinud loomulikult teel ja leidnud selleks sobivad vormid, milleks on muuhulgas Põhja- ja Baltimaade peaministrite ja välisministrite regulaarsed kohtumised nii eraldi kui ka Euroopa Liidu kohtumiste raames. See pole nõrgestanud muid koostöövorme ega ole suunatud kellegi vastu nii, et sellesse peaks eelarvamusega suhtuma.

On olnud põnev märgata, kuidas pärast külma sõja lõppemist taas avanenud Põhja- ja Baltimaade lähenemisvõimalused on andnud uue sisu ja dünaamika vahepeal juba kustumise märke ilmutanud Põhjamaade koostööle. Olles välisminister, kogesin seda mitmel moel. Põhjamaade kolleegide kohtumised, kuigi neis käsitleti praktiliste ja tegelikult ametnike kontrolli all olevate väikeste ja tehniliste asjade kõrval ka suuri ja tähtsaid küsimusi, olid ausalt öeldes üsna rutiinsed võrreldes nende kohtumiste ja vestlustega, mida peeti NB 8 rühmas. Seal arutleti väga laialt skaalal nii aktuaalseid kui ka pikema perspektiiviga küsimusi.

Põhja- ja Baltimaade liidu poole on püüeldud ka varem. Kõige selgemini väljendas seda Jaan Tõnisson, kui ta üheksakümmend aastat tagasi maanõukogu koosolekul visioneeris "leedulaste, lätlaste, eestlaste, soomlaste ja Skandinaavia rahvaste ühinemist" kolmekümne miljoni elanikuga riikide liitu. Idee sai mõningast poolehoidu Lätis ja ka mujal, kuid ükski riiklik ega muu kaalukas organisatsioon ei võtnud seda ideed siiski omaks. See ei olnud tollaegses maailmas realistlik mõte, nagu ka Eestis veidi laiemat kõlapinda saavutanud idee Eesti ja Soome alliansist.

Küsimus selle kohta, missuguseks oleks ajalugu kujunenud, kui selline laiem riikide liit oleks tõeks saanud, jäägu vastuseta õhku. Pole nimelt võimalik rääkida ainult sellest, kuidas riikide liidu moodustamise järgne ajalugu oleks praegusest erinenud. Ka sellele eelnenud ajalugu oleks pidanud olema erinev, et see liitumine üldse oleks toimuda saanud.

Ka praegu ei ole põhjendatud vaadelda NB 8 koostööd ilma, et arvestataks kõikide osapoolte erinevusega. Küsimus ei ole esmajärjekorras selles, et viis Põhjamaad ja kolm Baltimaad on rühmadena erinevad, vaid selles, et igauhe positsioon ülejäänute suhtes on natuke erinev. Selle tunnustamiseks loobuti üsna pea pärast koostöö algust 5+3 rühmast rääkimisest ja võeti kasutusele nimetus NB 8.

Eesti erilist kohta sellest rühmas illustreerib omal moel Toomas Hendrik Ilvese välisministrina avaldatud essee, kus ta rõhutas, et erinevalt teistest Balti riikidest on Eesti Põhjamaa, mida kinnitab see, et Eesti on nagu teisedki Põhjamaad "jõulumaa".

Ilves kirjutab: "Eesti põhjamaastumine pole mingi uus küsimus. Maapaos Helsingis, Marienhamnis ja Stockholmis nägid-lootsid Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Johannes Aavik ja teise noor-eestlased aastaid enne kolme Balti riigi teket Eestile põhjamaist tulevikku. Huvitav on vaadelda Balti küsimust just Eesti iseseisvusperioodil. Ilmar Tõnissoni kaks välispoliitilist esseed, ja eriti viimane, mille pikim peatükk on iseloomustavalt jutumärkides "Baltikum", ja sellele järgnev peatükk "Põhjamaade piirid" on nagu Pan-Põhjala ehk Eesti kui viienda Põhjala riigi manifest."

NB 8 rühma tugevaim keeleline ja kultuuriline side on siiski Soome ja Eesti vahel. Nende suhete laiendamisel ja süvendamisel, alates sugulaskeelte õppimise lisamisest, on meil ikka veel palju tööd teha. See ei tähenda siiski mingit linnukese pärast tegutsemist, mida mõnede maade kultuurisuhete arendamisel vahel harrastatud on. Suhete süvendamine peaks ennekõike väljenduma võimaluste andmises ja takistuste kõrvaldamises nendele valikute eest, mida meie kaasmaalased on ise vabad tegema.

Eesti ja Soome on ka olulisimad sillaehitajad Balti- ja Põhjamaade vahel ning sellega seotud küsimusi on põhjust käsitleda neil kahel ka omavahel.

Läänemere piirkonnas on kõige tõsisemad probleemid ja väljakutsed seotud Läänemere enda seisukorraga. Läänemeri on suuremas ja meil pole enam palju aega lõpliku ökokatastroofi ärahoidmiseks. Lisanduva meretranspordi riskide ning kavandatava Nordstreami gaasijuhtmega seotud mured on keskkonnast lähtuvalt põhjendatud. Selles osas pole Soome lahe eri kallastel lahkarvamusi. Teame ka, et Venemaa osalemine Läänemere päästetalgutel on vältimatu.

Soomes ei seostata gaasijuhtme ja lisanduva energiakoostööga julgeolekupoliitilisi küsimusi. Vastupidi, me näeme, et sellise koostöö lisamine tähendab samas ka positiivse sõltuvuse kasvu. Seda tuleb Venemaa ja kogu Euroopa stabiilsuse ja julgeoleku seisukohalt pidada eesmärgiks. Selge on siiski see, et selline koostöö võib õnnestuda ainult siis, kui see põhineb avatusel, maailmaturuhindadel ja vastastikkuse põhimõttel, mille nimel tuleb veel palju tööd teha.

Põhjamaade jaoks on koostöö Läänemere piirkonnas ja meie lähialadel alati oluline olnud. Samamoodi on Põhjamaad olnud ammu ajast maad, mis on kandnud globaalset vastutust ja panustanud mitmepoolse koostöö tugevdamisele ja arendamisele Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni juhtimisel. Väikeste avatud majandusega riikidena oleme mõistnud üleilmastumisega kaasnenud võimalusi ja eeliseid maadele, kes oskavad kohaneda, samuti nagu sellega kaasnevat väljakutset demokraatiale ja rikkuse õiglasele jagamisele. Maailm peab suutma globaliseerumist paremini ohjata, et tulla toime keskkonna, konfliktide ennetamise ja kriisireguleerimise, demokraatia ja inimõiguste tugevdamise ning majandusliku arengu väljakutsetega. Usun ja loodan, et Soome ja Eesti on koos valmis vastama ka neile väljakutsetele üheskoos Põhjamaade, Euroopa Liidu ja ülemaailmsete organisatsioonidega.